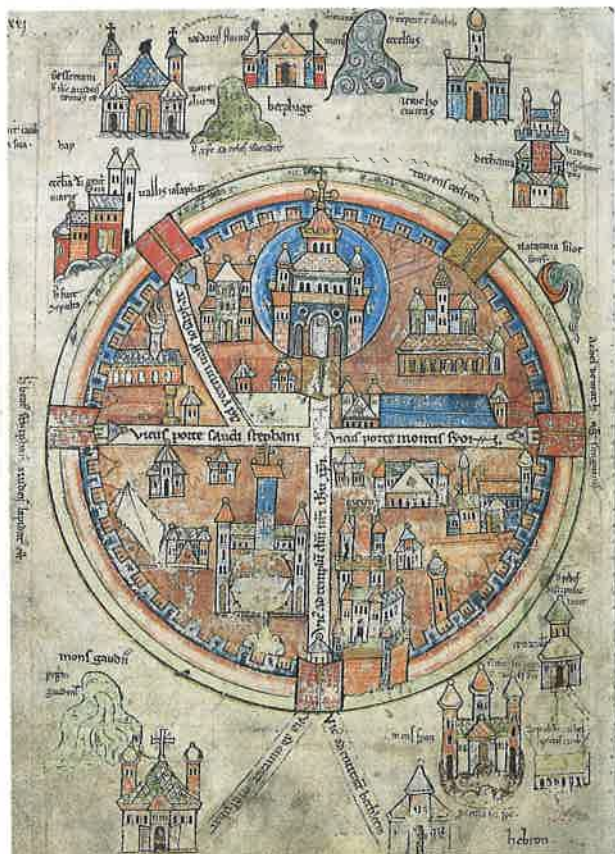

SKALK

Nr. 2

Nyt om gammelt

2001

MYTEN OM PRINS SVEND

I en af de tidligste korstogsberetninger finder man ovenstående billede af Den hellige Stad, hvis befrielse fra de vantros herredømme togterne drejede sig om. En dansk prins, søn af Svend Estridsen, skal have deltaget i det fromme værk, men historien om ham virker sagnagtig og har vundet ringe tiltro. I kronikken side 20 ræder Kurt Villads Jensen trådene ud.

KORNET I KROGENE

Små fund i en hustomts stolpehuller fortæller om arbejdet, der er foregået i de enkelte rum.....Side 5

NEGRENE KALDER DEM FETICH-STEN

Han var præst i vor afrikanske koloni, men tillige lidt af en videnskabsmand.....Side 10

STRANDTUR

Maglemosekulturens jægere havde langt til stranden, men de vidste, at den var der, og det skete, de aflagde den besøg.....Side 16

DEN HØJES TALE

Om et oldtidsdigt, der indtager en fremskudt plads i datidens særdeles sparsomme litteratur.....Side 18

I BYEN VAR EN SMED

– ja mere end én, en hel række smede, for byen var Roskilde, og den var som bekendt en slags hovedstad i middelalderen.....Side 26

JACKSONS KARET

I 1807 stjal England vor flåde, men Danmark fik da en ganske lille hævn.....Side 34

I byen var en smed

Smedehåndværket har altid været et anset fag. Vikingetidens nordiske mytologi fortæller om den tilfangetagne smed Vølunds grumme hævn (se Skalk 1996:2), og et andet godt eksempel er selveste Thors hammer, Mjølner, som altid ramte sit mål, hvorefter den vendte tilbage til tordengudens hånd.

Også i middelalderens kunst har smeden en særlig plads, og der kendes flere gravsten fra romansk tid med afbildninger af håndværkeren omgivet af sit værktøj: hammer, tang og ambolt. Som værnehelgen for smedene rådede Sankt Eligius (død 659), der selv i sin tid var guldsmed. Han opnåede stor popularitet i hele Europa, blandt andet på grund af den maleriske legende om hans liv og virke. Kalkmalerier fra kirker i Stubbekøbing, Højby og Århus giver et indtryk af denne helgendyrkelse herhjemme.

*

Smedene var på ingen måde nogen ensartet gruppe, for håndværket spændte vidt: Lige fra fremstilling af meget raffinerede våben og til hestesko, nøgler, beslag, værktøj og kedler. I nogle byer hørte også guld- og sølvsmede, grydestøbere og sågar sadelmagere til smedene. Middelalderens skarpe erhvervsopdeling mellem land og by gav byerne eneret til handel og håndværksudøvelse.

Titelbillede: Romansk gravsten af granit fra Vinderslev Kirke nær Viborg. – Tegning: Jørgen Kraglund.

Smedehåndværket var imidlertid en undtagelse fra reglen, hvilket har sin naturlige forklaring. Smedjerne var ganske enkelt uundværlige i landsbyerne.

I byerne var de enkelte håndværk organiseret i såkaldte gilder eller lav, som udøvede skarp kontrol over deres medlemmer. For at blive optaget skulle man have borgerskab i byen, være født i ægteskab og naturligvis være udlært inden for sit fag. Det var ikke tilladt for fremmede håndværkere at nedsætte sig i byen uden at søge optagelse i lavet. Håndværkslavene havde imidlertid også stor betydning på det sociale område, for medlemmerne var forpligtet til at hjælpe hinanden ved sygdom og dødsfald. De mange regler og forordninger var nedfældet i den såkaldte lavsskrå, der tillige indeholdt bestemmelser for møder, festligheder og meget andet. Det

Scene fra Sankt Eligius' legende, hvor helgenen næsekniber den fristende Satan i kvindeskikkelse, mens han mirakuløst sætter sko på et aftageligt hesteben. – Nu tabt kalkmaleri fra Stubbekøbing Kirke, ca 1400. Akvarel af J. Kornerup.

fremgår, at smedemestrenes hustruer deltog i møderne, medens svendene ofte havde deres eget lav.

I Roskilde synes der at have været en særlig fornem tradition for smedehåndværket. For nogle år siden blev der i Allehelgensgade fundet rester af flere værksteder, blandt andet et fra omkring år 1000. I to gruber lå forskellige jernslagter og en såkaldt avlsten, som beskyttede blæsebælgen mod ilden. Smeden har uden tvivl haft kolleger, for Roskilde var allerede på dette tidlige tidspunkt en af landets vigtigste byer med nær tilknytning til kongemagten.

Der er fundet smedeværksteder ikke mindre end elleve steder rundt omkring i byen, og den traditionelle opfattelse, at smedjerne blev placeret i byens udkant for at mindske risikoen ved brand, kan ikke bekræftes for Roskildes vedkommende.

Der er næppe tvivl om, at Roskildesmedene fra et tidligt tidspunkt har været organiseret. Et bagergilde nævnes allerede i byens retsregler fra 1268, den såkaldte stadsret. Konkret viden om smedelavet foreligger først fra 1491, da der blev udfærdiget en lavsskrå med 65 detaljerede bestemmelser for udøvelsen

Hammer, tang og mejsel fra ca 1300, fundet i Allehelgensgade. – Fot: Flemming Rasmussen, Roskilde Museum.

Roskildesmedenes vedtægter, den såkaldte skrå fra 1491. – Fot: Landsarkivet for Sjælland.

af håndværket og reglerne for medlemsskab. Skråen er et lille pergamenthåndskrift på 36 sider, der måler ca 16 × 12 cm, som i begyndelsen af 1900-årene blev overdraget til Landsarkivet for Sjælland tillige med en stadfæstelse af skråen, udstedt af kong Hans i 1492. Det siger i sig selv noget om smedelavets betydning. Bestemmelserne, som er skrevet på dansk, giver et levende indblik i det lille samfund, som lavet udgjorde for dets medlemmer.

I indledningen bekendtgøres, at byfogden (kongens repræsentant i staden), de to borgmestre og hele byrådet har stadfæstet smedelavets skrå. Herefter defineres de tre kategorier af smede i lavet: grovsmede, klejnsmede og kedelsmede, som alle over for oldermænd og de andre lavsbrødre skulle sværge at overholde bestemmelserne. Lavets indretning fremgår tydeligt af skråen. Oldermænd stod i spidsen, assisteret af to stolsbrødre, skråpræsten og en gerdemand. Stolsbrødrenes opgave var at stå oldermænden bi, medens gerdemanden skulle sørge for det praktiske ved lavsmøderne: hente kul, lys og brænde om vinteren, udstyre lavshuset med hynder og klæder samt pynte op med »maj og græs« til den store majfest. Desuden skulle han servere for de ledende i lavet og skænke for de øvrige lavsbrødre.

Hvervet som gerdemand gik på skift, og alle var forpligtet til at være gerdemand en tid. Herudover nævnes en såkaldt »den« (det samme ord som degn), hvis opgave var at hjælpe oldermænd med at indkalde til møder og begravelser samt at sørge for inventar som drikkeskåle og lys.

De første paragraffer i skråen fastsætter betingelserne for optagelse i lavet, nemlig mestergerningen, der skulle udføres i løbet af det første år. En grovsmed skulle udfærdige en økse, en spade og en hestesko, medens klejnsmeden skulle smede en slethage, et par bondesporer og et låseblad. Kedelsmeden skulle lave en kedel så stor som en halv tønde. Oldermænd og fire udvalgte smede vurderede herefter, om mesterstykkerne var vel udført – i modsat fald måtte ansøgeren ud »at vandre« på ny. Blev mestergerningen derimod godkendt, skulle den ny smed spendere en stor fest for alle lavets medlemmer, og menuen er nøje fastsat i skråen: »tre fade salt mad og tre ferske retter, og brød og smør og ost og hvedebrød og kager, som dertil hører, og tre tønders øl«. Det har bestemt ikke været billigt at nedsætte sig som smed.

Lavshuset lå i Hersegade, og det har nok været en anelig bygning af tegl. Her fandt møderne og festerne sted. De,

der ikke mødte op, skulle betale 1 hvid i bøde. Til de store fester indbød man byfogden, borgmesteren samt naturligvis skråpræsten, som havde særlige forpligtelser. En gang om ugen året igennem skulle han holde en messe »Sankt Leo til hæder og ære«. Alle møder blev indledt med en sang for den hellige Treenighed, Jomfru Maria og Sankt Leo. Sidstnævnte var skytshelgen for Roskildes smedelav og altså ikke den traditionelle Sankt Eligius.

Festerne i lavet kunne gå voldsomt til, hvis man skal dømme efter skråen. Drak man sig så fuld, at man brækkede sig i gildehuset, var bøden en halv tønde øl, og det var også straffen for at »bepisse sit sæde«. Bøden var det dobbelte, hvis man lod sit vand på en anden, men kun »hvis han gør det med vilje«. Man forstår, at det voldsomme drikkeri til tider kunne udvikle sig til voldelige sammenstød, selv om det var lavsbrødrene forbudt at bære panser og våben under møderne. Hvis det alligevel skete, at en lavsbroder drog sit sværd, kniv eller andet våben i lavshuset, måtte han bøde en hel tønde øl. Straffen for at give en lussing (»kindhest«) var en halv tønde øl samt en alvorlig reprimande. I ekstreme tilfælde, hvor en lavsbroder kom til at slå en anden lavsbroder ihjel, »da skal han drives ud af gildet og aldrig kommer der ind igen«. Det er interessant at se, at man generelt har søgt at løse interne stridigheder i selve lavet uden at forelægge dem for byens øvrighed.

Lavet var ikke alene en erhvervsinstans, men fungerede også som et socialt sikkerhedsnet for medlemmerne i en tid, hvor behov for hospitalsvæsen og fattigforsorg kun nødtørfigt kunne afhjælpes ved kirkens helligåndshuse og Sankt Jørgensgårde. I skråen er det således

Smed og andre håndværkere bevidner en helgenkroning. Kalkmaleri i Vigersted Kirke, ca 1450. – Fot: Nationalmuseet.

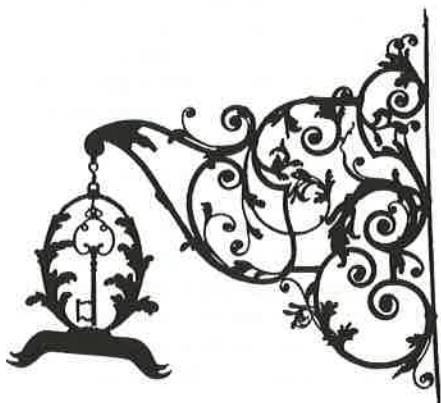
fastsat, at medlemmerne var forpligtet til at hjælpe hinanden ved sygdom og dødsfald, og fattige lavsbrødre eller -søstre, som ikke havde råd til at svare de faste medlemsafgifter, fik ret til at drikke gratis i gildehuset to gange om året. Ved ildebrand skulle enhver give 1 skilling til den skadelidte. Man forsøgte også at gøre noget for enker efter afdøde lavsmedlemmer. Her lempede man reglerne for optagelse i lavet for svende, som var villige til at gifte sig med en enke – forudsat at hun også var interesseret i giftermålet. Ville en gildebroder eller -søster på pilgrimsfærd, skulle de andre yde ham eller hende 1 hvid. I det hele taget gælder bestemmelserne generelt både for lavets mandlige og kvindelige medlemmer, undtagen de regler, som gjaldt selve håndværkets udøvelse.

Lavet optog tydeligvis kun smede, der

Smedelavets segl i 1600-årene.

havde udført mestergerning, men skråen rummer alligevel mange regler for behandlingen af svende og lærlinge. En svend skulle således spendere to tønder øl til lavsbrødrene, det såkaldte læreøl, for at blive oplært som smed. Så var han forpligtet til at blive hos sin husbond indtil ret skiftedag. Hvis han inden da forlod sin plads for at søge arbejde i en anden købstad, skulle oldermanden skrive til smedene dér og advare dem mod at optage svenden. Enhver svend havde

Roskildesmeden Samuel Christensens mesterstykke, et udhængsskilt fra år 1800. – Nordiska Museet, Stockholm.

ret til to fridage om året: mandag efter påskemarkedet og mandagen efter Sankt Olafs dag. Ved det store, årlige påskemarked havde andre indenlandske smede lov til at sælge deres varer, og udlændinge måtte sælge deres varer i større partier. Ellers havde smedelavet i Roskilde eneret på sit håndværk. Hvor mange smede, der har været i Roskilde i senmiddelalderen, ved vi ikke, men gruppen har uden tvivl været anselig, og en kongelig stadfæstelse af skråen var ikke alle lav beskåret. I begyndelsen af 1600-årene, hvor Roskildes betydning var dalende, havde lavet 18 smedemestre, et antal, som sandsynligvis har været en del større tidligere. Efter at Christian 4. en kort overgang havde ophævet samtlige lav, udstedtes der i 1623 en ny lavsskrå. Her er indført en lang række nye bestemmelser om svende og lærlinge, og oldermandens assistenter kaldes nu for bisiddere eller hossiddere. Tidligere tiders overdådige sammenkomster blev nu direkte forbudt, og alle lavsmøder skulle være »på fastende stævne foruden al drik og gæstebydelse«. Bøder og straffe måtte ikke anvendes til øl, og en nyoptagne mester i lavet måtte »aldeles ingen bekostning enten på mesterstykke, gilde eller gæstebud gøre eller anvende«. Om de strenge regler er blevet overholdt, kan vi ikke vide noget om, men man kan have sin tvivl. I 1662 fik smedesvendene deres egen lavsskrå, som viser, at de havde organiseret sig med en »krofader« i spidsen, assisteret af en bisidder og to skaffere. Kroholdet blev imidlertid snart efter forbudt ved kongelig forordning.

Roskilde købstads regnskaber fra omkring 1680 rummer blandt andet en mandtalsliste over byens håndværkere, og her opregnes ikke mindre end 24 smede. Ved siden af skomagere (23) udgjorde de det absolut største fag. Til

Smedelavets tinkrus fra 1741. I den hule fod ses en terning, som først kunne bruges, når kruset var tomt. Til højre en såkaldt skafferstok. – Efter Camillus Nyrop.

sammenligning var der kun anført 7 vævere, 4 bødkere, 5 bagere og 4 slagtere, foruden en lang række andre fag af tilsvarende omfang. Senere faldt antallet af smede drastisk; i 1735 var der således kun 7 mestre. Nogle år senere klagede de over udviklingen i en skrivelse, hvor de anfører, at lavet tidligere omfattede såvel 7 grovsmede som 7 klejnsmede.

De gyldne tider for lavet var forbi, og de overdådige sammenkomster var blevet forbudt, men man vogtede fortsat nidkært over lavets ære. Det giver en skrivelse fra 1755 et pudsigt eksempel på. En klejnsmed klagede over, at han blev

Smedesvendenes velkomstpokal af kobber fra 1762, 68 cm høj. 24 små sølvskålte bærer navne på optagne svende. Desuden ses lavets to tinkrus. – Fot: J. Jensen, Roskilde Museum.

udelukket fra optagelse i lavet, fordi rygter fortalte, at han engang havde slået to katte ihjel og derefter hængt dem. Gamle traditioner og ritualer ved optagelse og møder blev stadig opretholdt, blandt andet ved særlige symbolfyldte genstande. En inventarliste fra 1731 opregner således seks bøger med breve, dokumenter og lavsforordninger, lavseglet, en lade (skrin) med skafferstok, brix (en slags spanskør) og gesellstav (svendestav); en velkomstpokal, en tinskande og 12 tinbægre m.m.

En række af smedelavets genstande er bevaret. Det gælder blandt andet den gamle lavslade (brevkiste), en prægtig

Roskildesmedelavets medlemmer i dag. Oldermænden sidder i forreste række (nr 4 fra venstre), flankeret af to bisiddere.

pokal, to skafferstokke, lavsfanen fra 1830 og et tinkrus med et terningspil i den hule fod. Et andet tinkrus kan man kun drikke af, hvis man suger i et hul i krusets rand, medens man samtidig holder for et andet hul på hankens underside. Et såkaldt sørbid fra 1797 blev brugt ved optagelsesritualerne i smedevendelavet. Øjensynlig er den nye svend blevet pålagt at bide sømmet over, og når han måtte opgive dette, skulle han spendere en omgang til lavsbrødrene.

Med Næringslovens vedtagelse 1857 ophævedes lavenes gamle erhvervsmonopol, og den middelalderlige arbejdsdeling mellem by og land forsvandt. Roskildes smedelav er imidlertid fortsat i live, endda i bedste velgående. Det består i dag af 26 brødre (men ingen søstre) med en oldermænd og to bisiddere til at sørge for, at traditionerne bliver respekteret. Det ærværdige smedelavs nuværende oldermænd hedder – meget passende – Arne Hammer.

Vivian Etting

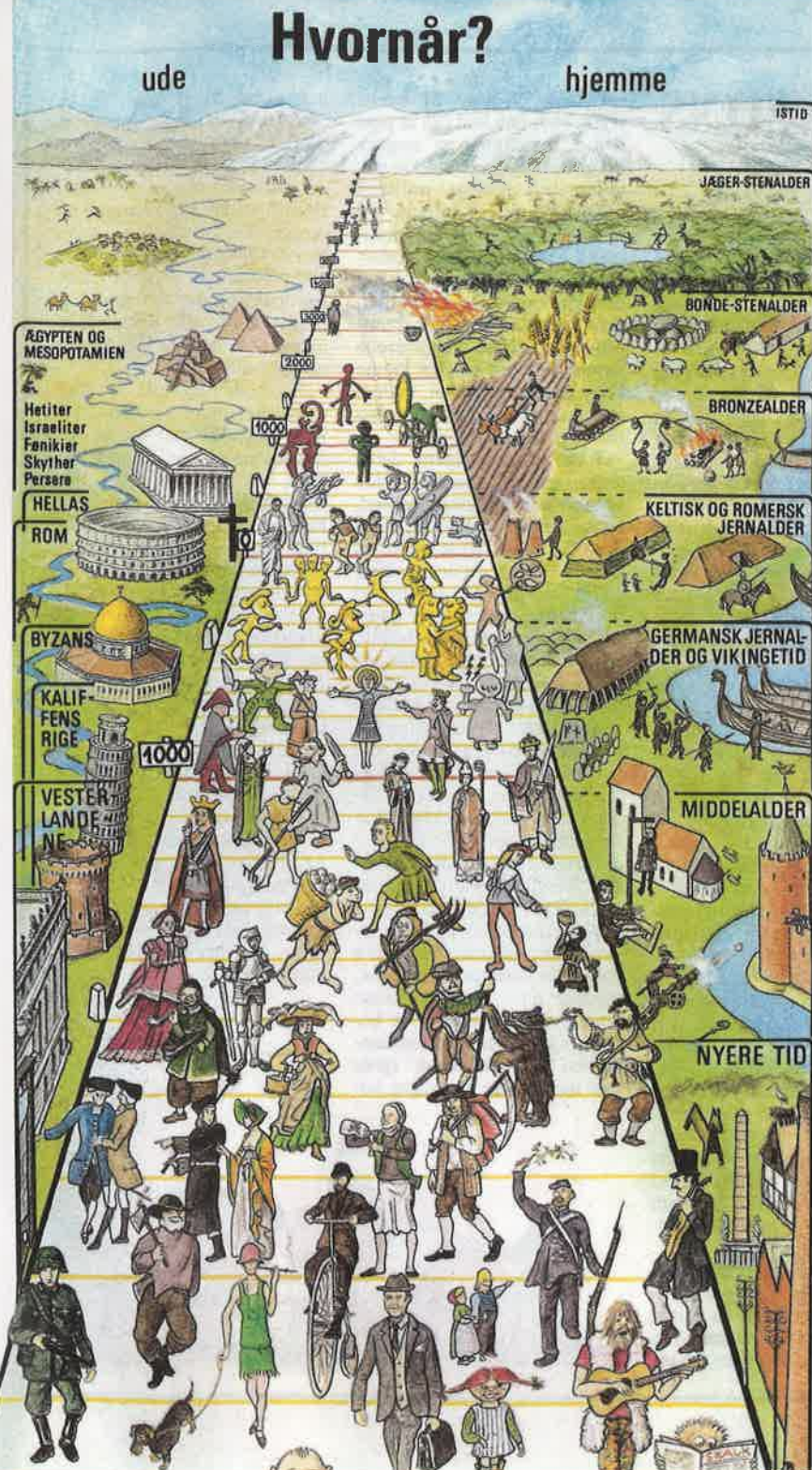
TIDSSKRIFTET
SKALK

Adresse: Jelshøjvænget 29 · DK-8270 Højbjerg
Tlf: 86 27 37 11 * Fax: 86 27 30 46 * Giro: 2 10 47 17
www.skalk.dk * skalk@post.tele.dk

Redaktion: Christian Adamsen * Jørgen Kraglund

Repræsentantskab: Palle Friis * Georg Kunwald * Olaf Olsen * Niels Oxenvad
Holger Rasmussen * Bjarne Stoklund * Olfert Voss

Skalk udkommer seks gange om året. Prisen er 208 kr i abonnement, som tegnes ved henvendelse til ovenstående adresse. Eftertryk kun med tilladelse.
Farverepro og tryk: Aarhus Stiftsbogtrykkerie * ISSN 0560-1894

Stikord og sidehenvisninger til bladets artikler.

Smykker 16

Korn 5

Oldkvad 18

Korstog 20

Smedelav 26

Etnografi 10
Karet 34